

FAHIDI CSABA

A nyugat-mongóliai dzahcsinok és népdalaik rövid ismertetése

Előszó

Jelen tanulmány célja az ELTE Belső-ázsiai Tanszék és jelenlegi jogutódja, a Mongol és Belső-ázsiai Tanszék által szervezett számos expedíció, különösen a nyugat-mongóliai terepmunka folytatása, illetve az ott gyűjtött néprajzi és folklóradatok feldolgozása.¹ A Mongólia nyugati felén, a fővárostól mintegy 1500 kilométerre elhelyezkedő Hovd megye területén fekvő apró Altaj járásba (halha *sum*)² részben a 2014 őszén Cahiagin Elbegdordzsól, Mongólia elnökétől kapott ösztöndíjnak köszönhetően jutottam el 2015 nyarán. A néhány ezer³ lelket számláló, tisztán dzahcsinok (halha *jaxčín*, ojr. *zaxčín*, *jaxčín*) lakta településen végzett kutatómunka során többek között egy idős népdalénekesssel, Cs. Dүгөрсүрөnnel (Č. Dүгөрсүрөн) készítettem interjút, aki maga is népdalgyűjtő, és e tevékenysége során 1992-ben kiadott egy rövid népdalgyűjteményt is.⁴ Írásom gerincét az általa leírtak és elmondottak képezik, melynek rögzítésében, illetve a dalok fordításában Pilden Tungalag volt segítségemre, míg e munka végső változatát Birtalan Ágnes segítségével sikerült befejezni.

Mivel a téma csak most kezdett el foglalkoztatni, itt csupán egy jövőbeli, nagyobb szabású, összefoglaló jellegű munka előképét kívánom felvázolni, a teljesség igénye nélkül. A népdalok fordításán és ismertetésén kívül a dzah-

¹ Az expedíció útvonalát részletesen lásd Birtalan 2012: 90. Tanulmányomhoz általános háttérként szolgáltak a következő művek: Batubayar 2013, Birtalan – Rákos 2002, Kara 1998.

² „Járas”, „nyílvesző” (mong. *sumu*). Mandzsú kori adminisztratív egység, mely az egykori *otogokat* (mong. *otoγ*) váltotta fel. Napjainkban gyakorlatilag egy faluból és a körülötte távol, szétszórta elhelyezkedő jurtákból álló közigazgatási egység.

³ A pontos szám körülbelül háromezer főre becsülhető, azonban erről a megkérdezettek nem tudtak egybehangzó, egyértelmű választ adni.

⁴ Dүгөрсүрөн 1992.

csin nemzetség egyedülálló eredetét és történelmét kívánom az olvasó elé tárni, míg az általuk beszélt nyelvről és a kultúra más elemeiről csak érintőlegesen írok.

A dzahcsinokról és történelmükről

A dzahcsinok nagyállattartó, lovas nomád kultúrája hasonló a többi mongol, vagyis főként a legnagyobb számú halha (halha *xalx*) népcsoport anyagi és szellemi műveltségéhez, bár kisebb eltérések megfigyelhetők. Mivel történelmük során a nyugati mongolok, vagyis az ojrátok (halha *oyird*, ojr. *ōrd*) voltak rájuk a legnagyobb hatással, nyelvüket is ojrátnak tekinthetjük, még akkor is, ha ma főleg a mongol köznyelvként elfogadott halha gyakorolja rá a legerősebb hatást.⁵

Eredetük vizsgálatát az ojrátok történelmével érdemes kezdeni, akiket a 13. századig a Bajkál-tó partján élő erdei népekként (mong. *hoi-yin irgen*) emlegetnek a források. Később az Altaj-hegység vidékére vándorolva felvették a sztyepei életmódot, és hatalmuk a Dzsungár Kánság 17–18. századi megalapításával teljesedett ki,⁶ ami a birodalom mandzsuk általi meghódításával ért véget a 18. században.⁷

A dzahcsinok megnevezése az általuk végzett határőr tevékenységből ered, vagyis a mongol „határ, szél, szegély, perem” jelentésű *jax* szóból és a hozzá toldalékként kapcsolódó *čin* foglalkozásképzőből tevődik össze.

Valószínűnek látszik, hogy először a dzsungár Galdan Bosogt kán (mong. Galdan Bosiytu, uralk. 1670–1697) telepített le alattvalói közül néhány családot az ország délkeleti határán, az Erén Havirga területén az 1670-es években. A 17. század első felében tehát a dzahcsinok a Dzsungár Kánság e határát őrizték, melynek mentén a Tenger-hegy északi oldalán, az Erén Havirga, az Ih Dzsultasz, a Baga Dzsultasz, valamint a Bulingar-, Bulgan-, Csingel- és Öröngö-folyók, továbbá a Cagán tohoj területén éltek.

A dzahcsin nép a század végén a kánság területén lévő húsz önálló *otog*⁸ egyikében élt. Mivel ekkor a határőrizetet különös jelentőséggel bíró tevé-

⁵ Birtalan 2008: 27–28.

⁶ Birtalan 2005: 210.

⁷ Kara 2005: 137.

⁸ Régi közigazgatási egység, az *ajmag* (mong. *ayimaγ*) része. A Qing-dinasztia (1644–1911) korában a mandzsuk *szumokra* és *hosúunokra* (mong. *qoriγun*) változtatták.

kenységként kezelték, az akkoriban több mint kétezer családot számláló dzahcsin *otog* nem egy helyi *nojon* (halha *noyon*)⁹, hanem közvetlenül a kán irányítása alatt állt. A kán nevében az általa kinevezett három *dzajszan* (mong. *jayisany*, ojrát *zaisan*)¹⁰ járt el. Az *otog* negyven embert tömörítő, *albaacs* (halha *albač*)¹¹ által vezetett negyvenedekre volt tagolva, azokat pedig további huszadokra osztották fel.

A határ őrzése mellett az itt élő nép feladata volt a természetbeni adózás is, melyet a telenként elejtett vadak beszolgáltatásával, illetve a helyi kolostorok élelmezésével, vagyis élő lábasjószág küldésével egyenlítették ki. Ezenkívül katonai szolgálatot teljesítettek háború idején, illetve követként idegen országokba is küldhették őket.

A Dzsungár Birodalom végét a mandzsú támadás jelentette a 18. század közepén, mely a dzahcsinokat, különösen a dzsungár–halha határ mentén élőket érte el legelőször. Mamud *dzajszant* 1754 végén fogták el, és telepítették le Dzajlgan vidékén, majd a következő év nyarán szintén fogságba esett Dondog és Mandzsú is, akiket az Erén Havirga vidékére telepítettek át, összesen mintegy 1500 családnnyi alattvalóikkal együtt. Ezen felül 1755-ben a mandzsuk a régi negyvenedeket alapul véve egy *hosúnba* (halha *xošūn*)¹² és kilenc *szumba* tagolták be a dzahcsinok népét. A határőrök zöme, akik egykor Dondog és Mamud szolgálatában álltak, Amarszana¹³ 1755. szeptember 24-én kezdődő¹⁴ harcát támogatva ellenállt a mandzsú hódításnak, amiért utóbbiak tűzzel-vassal irtani kezdték őket, a kevés túlélőt pedig rabszolgának küldték a kínai Shanxi 山西 tartományban állomásozó katonáknak és a hadsereg parancsnokainak. Ezen felül 1756-ban a túlerőnek ellenállni képtelen, mintegy 2100 elfogott Galdzad *otog*beli családot költöztettek át Hölön és Bujr vidékére, ahol *hosúnba* és *szumba* tagolták be őket, míg néhány más családot a Cahar- és a Har-folyók vidékén osztottak szét. 1756-ban mind a kilenc, korábban el nem ismert dzahcsin *szum* vezetőjeként Dzsamcan megkapta a hatalmat jelentő pecsétet, mellyel elismerték a településeket.

⁹ „Nemesúr, herceg vagy parancsnok”.

¹⁰ Mandzsú kori hivatalnoki rang.

¹¹ Mandzsú kori hivatalnoki rang.

¹² „Zászló”. Kínában még ma is létező, egykori mongol közigazgatási egység, mely az *ajmag* részét képezi.

¹³ Amarsana (1722?–1757) Qing hadvezér volt, aki először a Dzsungár Birodalom ellen harcolt, de később a mandzsú Qing-dinasztia ellen fordult.

¹⁴ Baabar1999: 91.

A harcok végére a dzsungáriai dzahcsin *otog* kétezer körüli családjának nagy részét lemészárolták, a maradék pedig különböző helyekre szóródott szét. Azon hatszáz család tagjait, akiket az egykori halha határ mentén szolgálatot teljesítve először ért a csapás, 1754-től az Uliastajban lévő mandzsu helytartó (mandzsu/kínai nyelvből származó mongol formája: *janj*) igazgatása alá rendelve, Hovd délnyugati részén telepítették le. A Hovd déli felén letelepítettek 1777-től a hozzájuk közelebb lévő hovdi helytartó alá tartoztak.

Ugyanebben az évben meghalt Mamud unokája, Dzsamcan, akit egy évvel később fia, Mendesid követett *güngként*¹⁵ az uralkodásban. Hatalomra kerülésével párhuzamosan az ő vezetésével alakították meg azt a *hondogo szumot* (halha *xondogo sum*¹⁶), melynek harminc családnyi lakosságát Mamud egykori alattvalói közül választották ki. A mandzsuk terjeszkedése után a közigazgatási egységeket jelentősen átalakították, amiből megszületett a *hondogo szum* és a *bügdin dargin hosún* (halha *bügdin dargin xošū*). Amikor később a *güng* alattvalóinak száma 150 család fölé emelkedett, 1800-ban önálló *szumot* hoztak belőlük létre, és vezetőik, Mamud és Dzsamcan korábbi, mandzsu uralom előtti érdemeire való tekintettel mentesítették őket az országos szintű adófizetési kötelezettség alól.¹⁷

Ebben az évben jelentette továbbá a hovdi helytartó a terület ügyeit intéző minisztériumnak, hogy a dzahcsin *bügdin darga*¹⁸ számára réz pecsétet juttatott, és megbízta a *hosún* irányításával. Ekkor a dzahcsin *güng* és a *bügdin darga* a hovdi mandzsu helytartó alá tartozó többi – dörböt, urjanhaj, torgut, és mjangat – *hosún* vezetőivel együtt felváltva élt Hovdban, ahol megtanulták a *hosún* ügyeiben való döntéshozatalt, és megismerkedtek a mandzsu joggal, valamint az állami feladatok elvégzésével. A miniszterek ezáltal hathónapos periódusokban váltották egymást, és Hovdban laktak, ahol a dzahcsin *güng* a tél középső és utolsó hónapjában élt.

Miután a dzahcsinok közül 1755-ben besorozott háromszáz lovas a mandzsuk oldalán részt vett Dzsungária elfoglalásában, további szolgáltatások teljesítésére kötelezték őket. Ilyen volt például az évente meghatározott számú ló beszolgáltatása az Uliastajban állomásozó katonai ménesbe, illetve a hadsereg Hovd környéki termőföldjein való kötelező munkavégzés is. Ezen-

¹⁵ Mandzsu kori főrang.

¹⁶ 150 katonát kiállítani nem tudó, kisebb, úgynevezett „fél *sum*”.

¹⁷ Mahmud és Dzsamcan tevékenységéről lásd Birtalan 1985.

¹⁸ A dzahcsin területek vezetője, mandzsu kori rang, jelentése: „mindenek vezetője”. A cím – a források szerint – örökletes volt, erről részletesen lásd Birtalan 1985: 177–203.

kívül az öltők, mjangatok és dzahcsinok közül került sorozásra a Hovd városát védő száz katona is. 1801-ben a Hovd városából kiinduló út menti nyolc lovasposta-állomás eredetileg halha személyzetét is a közülük kiállított nyolcvan családnyi katonára cserélték le. Ugyan Hovdból évi nyolc *lan*¹⁹ ezüst támogatást kellett kapnia minden egyes postaállomásnak az áthaladó utazók étellemezésére, ez gyakran kevésnek bizonyult, így a dzahcsinok maguk voltak kénytelenek a költségeket fedezni, valamint az állomás számára biztosítani a lovakat és egyéb szükséges felszereléseket.

Amikor a mandzsu Qing-dinasztia bukását kihasználva Mongólia 1911-ben újra önállóvá vált, a két dzahcsin *hosún*, melyek teljes népessége ekkor mintegy 4800 fő volt, a dörböt Ünen Dzorigt kán megye irányítása alá került. 1912-ben a mongol kormány a *bügdín dargín hosún* vezetőjének a *güing* címet adományozta, melynek átörökítése is lehetővé vált ekkortól. Ezzel párhuzamosan az egykori *güingín hosún* első embere a *bejl* címben részesült. Ettől az időtől fogva kezdték el az északi dzahcsin *hosúnt* *Dzahcsinszecen güingín hosúnnak*, míg a délit *Bejlín hosúnnak* nevezni. Az egykori, egy *szumból* álló mandzsu korabeli *güingín hosún* ma a Hovd megyei Üjencs *szum*, míg a négy *szumból* álló *bügdín dargín hosún* a jelenlegi Manhan, Dzereg, Möszt és Altaj *szumok*, ahol a dzahcsinok ma is megtalálhatók.²⁰

A dzahcsin nép etnikai összetételét és eredetét máig nem sikerült teljes biztonsággal meghatározni. Az orosz utazó és kutató, G. N. Potanin a dzahcsinok között sangasz, bügünüd és kirgisz nemzetségek jelenlétét jegyezte le, valamint kifejtette azon véleményét, mely szerint a dzahcsinok se nem halhák, se nem torgutok, mivel szokásviláguk leginkább a dörbötökével egyezik meg. G. E. Grumm-Grzsimajlo a dzahcsinok nemzetségének összetételét vegyes jellemzőkkel bírónak írta le, köztük pedig az ojrátokon kívül urjanhaj, mjangat, kirgisz, és telengü nemzetségeket figyelt meg. Dzs. Cevén és D. Gongor feljegyzései szerint a dzahcsinok szokásvilága a torgutokéval mutat hasonlóságot, ezért tőlük szakadhattak el. A Belső-ázsiai Tanszék egykori vendégtanára és kutatóútjainak aktív résztvevője²¹, Dzs. Coló (J. Coló) helyi öregektől érdeklődve írta le, hogy a dzahcsinok közt dörbötökön és torgutokon kívül még halhák vannak jelen.

¹⁹ Kínai súlymérték, 37,3 grammnak felel meg.

²⁰ Badamxatan 1996: 334–338.

²¹ Birtalan 2004: 51.

Ami a mai állapotot illeti, a 2010-es népszámlálás adatai szerint a dzahcsinok Mongólia lakosságának 1,2%-át teszik ki, és pontos lélekszámuk 32 845 fő, mellyel a hatodik legnagyobb mongóliai népcsoportnak tekinthetők. A hivatalos statisztikák szerint számuk – Mongólia össznépességével párhuzamosan – folyamatosan növekszik,²² amit jól mutat a kedvező korfa is: a dzahcsinok 51,2%-a 24 év alatti fiatal, míg a 45 évesnél idősebbek aránya mindössze 19,1%-ot tesz ki. Az eredetileg csak Hovd megyében élő népcsoportnak 2010-ben csupán 60,3%-a volt megtalálható eredeti lakóhelyén, míg népességük 26,2%-a (az országos trendet követve) a fővárosba költözött. Jelentős csoportjaik élnek még ezen kívül a fővárostól északra és északnyugatra, az orosz határ melletti Szelenge, Orhon és Darhan-Úl megyékben is. Vallásukra a muszlim kazahok közelsége nem volt befolyással, mivel a vallásgyakorlók túlnyomó többsége buddhistának vallotta magát, míg a muszlim hívők százalékos aránya nulla.²³

A dzahcsin népdalok

A mongol, és ezen belül is a dzahcsin népdalok (halha *ardin dū*) gyűjtésében és kutatásában az ELTE Mongol és Belső-ázsiai Tanszéke már régóta aktív szerepet vállal. Magyarul – valamint más, idegen nyelveken – Dr. Birtalan Ágnes munkái olvashatóak, aki többek között kandidátusi disszertációjában foglalkozik a párhuzamos szövegek részletes elemzésével.²⁴ Mongóliában gyakran publikált témáról beszélhetünk, ami szintén kapcsolódik a Tanszékhez, mivel a korábban már említett egykori vendégtanár, Dzs. Coló jelentetett meg a nyolcvanas évek végén egy ojrát dalgyűjteményt,²⁵ illetve az ojrát nyelvjárás szótárát,²⁶ melynek magam is nagy hasznát vettem a dalok fordításakor. Példáját az ezredforduló után az ELTE volt nyelvi lektora, B. Kató (B. Katū) követte, aki társszerzőként 2004-ben írt a dzahcsin népköl-

²² A dzahcsin népesség száma közel 8000 fő volt 1929-ben, 10 800 fő 1956-ban, és 22 500 fő 1989-ben. Részletekért lásd Atwood 2004:617.

²³ Xūn am, oron sūcñ 2010 onī ulsīn töllogo: negdsendün.”BCI” Xevlelīn kompani, Ulānbātarxot, 2011 on, 51–63.

²⁴ Birtalan 1992.

²⁵ Coló 1987.

²⁶ Coló 1988.

tészetről,²⁷ majd 2005-ben kiadta önálló monográfiáját is a dörböt ünnepi és rövid népdalokról.²⁸

Mivel a népdalok esetében a mongol líra leggazdagabb műfajáról van szó, nem csoda, hogy számos dalt a mai napig is énekelnek, és ezeknek több, egymástól kisebb vagy nagyobb mértékben eltérő változata ismert. A népdaloknak alapvetően két típusa különböztethető meg. A legkedveltebb a hosszúdal (halha *urtin dū*), mely rendszerint emelkedett stílusban kerül előadásra, témája pedig jellemzően a szülőföld, a szülők, a kedves vagy a Mongóliában jelen lévő tibeti eredetű buddhista vallás. A legtöbb kutató által használt belső keletkezésű, émikus műfaji besorolás szerint az előadás módját tekintve a röviddal (halha *bogino dū*) képezi a másik, kisebb mértékben elterjedt népdaltípust. Ennek előadásmódja kevésbé magasztos, annál inkább vidám, pörgős.²⁹

A népdalokat szokás még tematikájuk szerint is besorolni, ami a hosszúdalok kapcsán már említésre került. A szülőföldről és anyáról szóló dalok mellett jellemzőek még a történeti énekek, a rokonokhoz szólóak, valamint a jó ló képe is igen kedvelt téma. A dalokat az előadás ideje is meghatározhatja, mivel a nem kötöttek mellett léteznek ünnepkezdő és ünnepzáró énekek is.

A mongolok többségéről elmondható, hogy kiváló énekes, mely tehetségüket előszeretettel meg is mutatják mind a hétköznapi életben, mind a médiában. A mongol népdalok, illetve a hozzájuk hasonló, sokak számára nem megkülönböztethető műdalok rendkívül népszerűek, így az ország végtelen pusztáit vagy városait járva nap mint nap bárhol hallhatók.

A mongol népdalok közös jellemzője, hogy a hagyományosan négy-, ritkábban kétsoros versszakok elején található az előrím, de ragrím is gyakran megfigyelhető. A párhuzamos szerkesztést és a gondolatrítmust jól példázza a külső és belső kép váltakozása, vagyis a dal elején használt természeti kép gyakori párhuzamba állítása az anyával vagy éppen a kedvessel. Az első sor szinte minden esetben a dal címét is jelenti, de ez néha az első két sorról mondható el.³⁰

A dalok a versszakok témája szerint gyakran elemekre bonthatóak, mely elemek több dalban is megjelenhetnek, különböző összeállításokban is. Az

²⁷ Katū – Pürewjaw 2004.

²⁸ Katū 2005.

²⁹ Részletes műfaji elemzés: Birtalan 1992.

³⁰ Bőveben lásd Birtalan 1992.

alább idézett *Szürkésfehér ló* című dalban például a ló és a vörösfenyő képe követi egymást néhány versszak erejéig. A mű e két eleme könnyen megjelenhet más dalokban, más témákkal együtt, vagyis a szakaszok különösebb megkötések nélkül cserélődhetnek az egyes változatokban. Az egyes szakaszokat a versszakok utolsó egy vagy két sorában található refrén teszi hasonlóvá egymáshoz, melyek szintén cserélődhetnek a dalok különböző változataiban.

A mongol nyelven olvasható énekek esetében megfigyelhető, hogy a sorok szótagszáma sok esetben nem azonos, s ezt a különbséget az énekes az egyes szótagok megnyújtásával egyenlíti ki. Az énekeket gyakran kísérik a kéthúros lófejes hegedűvel (halha *morīn xūr*), illetve az ojrátoknál a *tovsūr* (ojr. *towsūr*) nevű, háromhúros pengetős hangszerrel,³¹ melynek említése esetenként magában a dalban is megfigyelhető. Ezenkívül számos motívum jelenik meg a művekben, mint például az egyre növekvő számok, úgymint száz, majd ezer, később pedig már akár tízezer drágakő vagy istenség említése.

Az eredeti mongol népdalok előrimes sorkezdésének hangzását a magyar fordításban gyakran nem lehetséges hűen visszaadni, ennek ellenére törekedtem arra, hogy az alábbi daloknál megőrizsem a szókezdő hangokat. Az általam is lefordított dzahcsin népdalok a halha nyelv mellett nem ritkán tartalmaznak archaikus, a mai beszélt és írott nyelvben már nem használatos kifejezéseket és ragokat, illetve nyelvjárási szavakat. A mongol nyelv sajátosságaként továbbá gyakran megjelennek olyan szavak, melyeket magyarul több másikkal lehetne csak megmagyarázni. Az ilyen esetekben lábjegyzetben adom meg az adott szó pontos jelentését.

A következőkben az expedíción összegyűjtött népdalok közül a legfontosabbakat kívánom mind eredeti formájában, mind magyar fordításban közölni.

Nyolcszigetű Szümerü-hegy³²

Nyolcszigetű Szümerü-hegy

Nap és Hold az éke.

Örök életre összekapcsolódva született

A damba és a vallás.³³

Naiman tiwtei sümber ül

Naiman tiwtei Sümber ül

Nar saran čimegtei.

Nasan ürgeljdē barildan törsön

Damba šajin xoyor.

³¹ Birtalan é.n. (halha, burját *dū*, mong. *dayu*, kalm. *dūn*).

³² A mongol eredetmagyarázó történetekben és egyéb mítoszokban gyakran feltűnő, szanszkrit eredetű világhegy, eredetileg *Jud*. Bővebben lásd Birtalan 2001.

³³ Népdalokban a vallással együtt gyakran emlegetett, egyelőre pontosan nem ismert eredetű kifejezés. Bővebben lásd Birtalan 2008: 30–31.

A déli nagy forróságban
Harmadfű rótemmel ügetek.
Örökre összekapcsolódva született
A *damba* és a vallás.

Aszály delén a forróságban
Csinos szépségű rótemmel ügetek.
Szomorúvá lett szívemet
Acél zárral szorítom.

Csapkodni kezdő tetőnemezt
Lószőr szíjjal lekötözöm.
Belül remegni kezdő szívet
Nyugodtság zárjával szorítom.

Gyűrődni kezdő tetőnemezt
Kender szíjjal lekötözöm.
Összeszorulni kezdő szívet
Bölcsesség zárjával szorítom.

Lobogni kezdő tetőnemezt
Lószőr szíjjal lekötözöm.
Dobogni kezdő szívet
Szigor zárjával szorítom.

Épületnek nevezett jurtát
Az oszlop javával építem.
A kicsit nagyon, ha tisztelek
Jó esze által tisztелеm.

Sátorkunyhónak nevezett jurtát
A tetőrúd javával építem.
Erősnek nevezett rokoni kapcsolatot
Jó esze által tisztелеm.

Sátorkunyhónak nevezett jurtát
A tetőgyűrű³⁴ javával építem.
A mindenki által felmagasztaltnak nevezettet
Jó esze ésszel tisztелеm.

Üdēn ix xalūd ni
Ürē šig jērdērē galigūlna.
Ürēn ürgeljīd barildan törsön
Damba šaḡin xoyor.

Gan üdēn xalūd ni
Gangan šig jērdērē galigūlna.
Ganslād irsen jürxīg mini
Gangīn cōjōr darna.

Deweljēd irsen dēwrīg
Dēsen argamjār darna.
Denslād irsen jürxīg
Denčīn cōjōr darna.

Owoljōd irsen dēwrīg
Olson argamjār darna.
Owoljōd irsen jürxīg
Ončīn cōjōr darna.

Xīsēd irsen dēwrīg
Xyalgasan argamjār darna.
Xiwšēd irsen jürxīg
Xīgīn cōjōr darna.

Baišin gedeg gerīg
Baganīn sainār barina.
Baga ixē xündelne gedeg
Uxānī sainār xündelne.

Urc gedeg gerīg
Uninī sainār barina.
Urag törölō xündelne gedeg
Uxānī sainār xündelne.

Xatgūr gedeg gerīg
Xarācīn sainār barina.
Xamag olnō xündelne gedeg ni
Uxānī sainār xündelne.

³⁴ Mivel az említett típusú sátornak a tetőgyűrű nem eleme, lehetséges, hogy a dalokban gyakran megfigyelhető szövegromlásról van szó.

Helyes fakó ló³⁵

Helyes fakó ló
 Horhos folyóján átkel *dzsaa*.
 Helyes alkatú szentet
 Aranyos trónusra hívjuk, *dzsaa*.

Nyúlánk fakó ló
Nádám helyén átmegy *dzsaa*.
 Nem egész nyolc hibás fenségeset
 Aranyos trónusra hívjuk, *dzsaa*.

Aranyos szájú fuvola
 Sátorpalota felett játszik *dzsaa*.
 Megváltó nagy szentet
 Aranyos trónusra hívjuk, *dzsaa*.

Ezüst szájú fuvola
 Folyam felett játszik *dzsaa*.
 Örökkévaló földre szállt szentet
 Aranyos trónusra hívjuk, *dzsaa*.

Magas Bogd csúcsa³⁶

A magas Bogd csúcsán
 hajnali nap jön fel.
 Gondoskodó anyámat
 Mostan felkeresem.

Terebélyes szantálfán
 Szarka madár cserreg.
 Szívélyes anyámat
 Mostan felkeresem.

Bömbölő oroslán
 Morogva, hörögve szól.
 Gondoskodó anyámat
 Mostan felkeresem.

Erős sas
 Zúgva, zengve vijjog.
 Törődő anyámat
 Mostan felkeresem.

Xõrxõn šarga mori

Xõrxõn šarga mori ni
Xõndîn golõr tûlna jã.
Xõrxõn dūrtei bogdīg
Altan širëndē jalnã jã.

Narîn šargal mori ni
Nādmîn talbaid tûlna jã.
Naimxan õtei bogdīg
Altan širëndē jalnã jã.

Altan amtai bišgūrīg
Asrîn dēgūr tatna jã.
Awralîn dēd bogdīg
Altan širëndē jalnã jã.

Möngön amtai bišgūrīg
Mörön dēgūr ni tatna jã.
Mönxîn xuwilgāntai bogdīg
Altan širëndē jalnã jã.

Öndör bogdõn orgil

Öndör bogdõn orgild
Örûnî naran mandana.
Örgömġ saitai ějdē
Odõ bi ċini jolgono.

Saglagar jandan modond
šāġgai šuwû šagšîna.
Saixan jantai ěĵteigē
Odõ bi ċini jolgono.

Am ixtei arslan
Arĵignan arĵignan dūgarna.
Asramĵ saitai ěĵteigē
Odõ bi ċini jolgono.

Xüč ixtei būrged
Xūngen xūngen xūgîna.
Xūnleg saitai ěĵteigē
Odõ bi ċini jolgono.

³⁵ Párhuzama: Birtalan 1992.

³⁶ Párhuzama: Birtalan 1992.

Roppant szárnyú sas
Mély hangon vijjog.
Hetvenet elért anyámat
Mostan felkeresem.

Erős szárnyú sas
Éles hangon vijjog.
Boldogságban teljes anyámat
Mostan felkeresem

*Dalawč ixtai bürged
Dajignan dajignan šūgina.
Dal xürsen ėjteigē
Odō bi čini jolgono.*

*Ĵiwer ixtai bürged
Ĵingenen ĵingenen šūgina.
Ĵargalīn dēd ėjteigē
Odō bi čini jolgon*

Hán-hegy csúcsa³⁷

Hán-hegynek csúcsán
Füstáldozat füstje gomolyog.
Hatalmas jáde templomban
Mécses világa pislákol.

Arasszal mérve épített
Kerek sárga szentély.
*Töölört*³⁸ és bünt
Lámák, nekem kedvesek, rátok bízom sorsom.

Mintásra épített
Kolostor arany szentélye.
Vétket és bünt
Lámák, nekem kedvesek, nektek meggyónom.

Öllel mérve épített
Aranyos sárga szentély.
Veszélyt és bünt
Lámák, nekem kedvesek, rátok bízom sorsom.

Szorgalmas lámatanítvány
Nyolcadik évét elért.
Ecset szavát tanulva
írnoki rangra talál.

Jó miniszter gyermeke
Kilencedik évét elért.
Ecset szavát tanulva
Tudós rangjára talál.

Xan ũlīn oroī

*Xan ũlīn oroid
Sangīn utā manarna.
Xaš ix dugand ni
Julān gerel todorno.*

*Tōlj barisan
Tōgrög šar süm.
Tōlör nügel xoyorīg
Lam tandā dātğaya.*

*Xēlj barisan
Xidīn altan süm.
Xilenc nügel xoyorīg
Lam tandā ailtgan.*

*Aldalj barisan
Altan šar süm.
Ayūl nügel xoyorīg
Lam tandā dātğaya.*

*Sain lamīn šawi
Naiman nas xürēd.
Bīr bičgē surād
Bičēčīn colīg olno.*

*Sain saidīn üren
Yesön nas xürēd.
Bīr bičgē surād
Erdemten colō olno.*

³⁷ Párhuzama: Birtalan 1992 és 2008.

³⁸ A szó jelentését a dolgozat befejezéséig nem sikerült megfejteni.

Hattyú fiókája
Szárnytolla kinő.
Három tengeren túljutva
Madarak címére talál.

Vadszamár és vadló csikaja
Kerekded patája kinő.
Három folyón átkelve
Gyorsan rangra lel.

Lótusz magaslat *argalija*³⁹

Lótusz magaslat *argaliját*
Kicsiny deres lovon űzöm.
Kitartó kevély nénémet
Hogyan tudnám feledni?

Vizes bérc *argaliját*
Postalóhoz fogható deres lovon hajtom.
Nyugodt természetű nénémet
Hogyan tudnám feledni?

Hófedte meredély *argaliját*
Oltott tej színű deres lovon űzöm.
Jóindulatú nénémet
Hogyan tudnám feledni?

Jeges csúcs *argaliját*
Ezüst színű deres lovon hajtom.
Szelíd nénémet
Hogyan tudnám feledni?

Bazalt kőszál *argaliját*
Gesztenyebarna deres lovon űzöm.
Emberséggel törődő nénémet
Hogyan tudnám feledni?

Sziklaorom *argaliját*
Halovány feketés deres lovon hajtom.
Nagylelkű nénémet
Hogyan tudnám feledni?

Xun cengīn juligan
Ōd jiwerē güicēj.
Gurwan dalai gatlaǰ
ǰigūrten colō olno.

Xulan taxīn unaga
Xumban tūraigā güicēj.
Gurwan golīg gatlaǰ
Xurdan colō olno.

Badam xamrīn argali

Badam xamrīn argalīg
Bagašig borōr namnana.
Bat jantai ākīg
Alixan nasandā martax we?

Ust xamrīn argalīg
Ulā šig borōr namnana.
Uyaxan jantai ākīg
Alixan nasandā martax we?

Cast xamrīn argalīg
Cagā šig borōr namnana.
Cailgan jantai ākīg
Alixan nasandā martax we?

Möst xamrīn argalīg
Möngönšig borōr namnana.
Mönx jantai ākīg
Alixan nasandā martax we?

Xüremt xamrīn argalīg
Xürenšig borōr namnana.
Xünleg jantai ākīg
Alixan nasandā martax we?

Xadat xamrīn argalīg
Xarxan borōr namnana.
Xailgan jantai ākīg
Alixan nasandā martax we?

³⁹ Vadjuh (*Ovis ammon*). Párhuzama: Birtalan 1992.

Erdős tető *argaliját*
Kékes deres lovon üzöm.
Kedves nénémet
Hogyan tudnám feledni?

Xöwčit xamrīn argalīg
Xöx borōr namnana.
Xōrxōn jantai ākīg
Alixan nasandā martax we?

Barnás Altáj

Barnás Altájba
Tavaszi melegsége érkezik.
Számos fivéremmel
Vigadva együtt boldogok vagyunk.

Hegyháton nyári szállás
Hűvös csodás Altáj.
Színarany fivéremmel
Vigadva együtt boldogok vagyunk.⁴⁰

Hegy tetején nyári szálláshely
Széles szép Altáj.
Számos szerető fivéremmel
Vigadva együtt boldogok vagyunk.

Szomszédos hegy csúcsán tavaszi szálláshely
Tágas széles Altáj.
Szerető számos fivéremmel
Vigadva együtt boldogok vagyunk.

Déli oldalán téli szálláshely
Magas szép Altáj.
Népes számos fivéremmel
Vigadva együtt boldogok vagyunk.

Hegy nyergén őszi szálláshely
Napfényes széles Altáj.
Korban magas fivéremmel
Vigadva együtt boldogok vagyunk.

Madárbirs nevű fa
*Jataga*⁴¹ húrmerevítője lesz.
Egyazon apánk fivéreim
Jaj, de messze vagytok.

Jüslentei Altai

Jüslentei Altaid
Xawrīn uri orno.
Jüilīn olon ax nartaigā
Nairlan xamt jargana.

Šilīn dēgūr julsantai
Serūn saixan Altai.
Šijrīn olon ax nartaigā
Nairlan xamt jargana.

Ūlīn dēgūr julsantai
Ūjim saixan Altai.
Ulsīn olon ax nartaigā
Nairlan xamt jargana.

Xajū dērē xawarjāntai
Xanagar ūdam Altai.
Xairtai olon ax nartaigā
Nairlan xamt jargana.

Öwör dērē öwöljōntei
Öndör saixan Altai.
Önör olon ax nartaigā
Nairlan xamt jargana.

Naxiu dērē namarjāntai
Narlag ūdam Altai.
Nasan öndör ax nartaigā
Nairlan xamt jargana.

Yargai gedeg mod
Yatgīn tewx bolno.
Yasnī törlīn ax nar
Yāsan xol sūdīm.

⁴⁰ A mű első két versszakát a forrás egybefoglalva közli, ami – a mongol népdalokat ismerve, illetve az itt idézetteket figyelembe véve – egyértelműen hibás, és nem az eredeti alakot tükrözi.

⁴¹ Citeraszerű pengetős hangszer.

Nyárfa nevű fa
*Tovsúr*⁴² húrmerevítője lesz.
 Szűk családom utódai
 Jaj, de messze vagytok.

Cédrus nevű fa
 Hegedű húrmerevítője.
*Hosún*béli családom utódai
 Jaj, de messze vagytok.

Kecskerógó⁴³ nevű fa
*Ekel*⁴⁴ vonója szokott lenni.
 Családom fiai
 Jaj, de messze vagytok.

Tōroi gedeg modon
Towšōrīn tewx boldog.
Dotno xūnī ūr čini
Yāsan xol sūdīm.

Xuš gedeg modon
Xūrīn tewx boldog.
Xušū xūnī ūr čini
Yāsan xol sūdīm.

Emgelj gedeg modon
Exelīn xōwč boldog.
Ewrīn xūnī ūr čini
Yāsan xol sūdīm.

Három folyó forrásánál

Három folyó forrásánál
 Harmadfű paripám legeltetem.
 Harmincat betöltött anyámnál
 Háromszor örömtelien találkozunk.

Négy folyó forrásánál
 Négyéves paripám legeltetem.
 Negyvenet megért anyámnál
 Négyyszer örömtelien találkozunk.

Öt folyó forrásánál
 Gerle lovam legeltetem.
 Ötvenet elért anyámnál
 Ötször örömtelien találkozunk.

Hat folyó forrásánál
 Hatéves paripám legeltetem.
 Százéves anyámnál
 Hatszor örömtelien találkozunk.

Gurwan golīn exend

Gurwan golīn exend
Gunataixan agtā xariulna.
Guč xürsen ējdē
Gurwan bayartai jolgono.

Dörwön golīn exend
Dönöteixen agtā xariulna.
Döč xürsen ējdē
Dörwön bayartai jolgono.

Tawan golīn exend
Tagtā šig agtā xariulna.
Tawi xürsen ējdē
Tawan bayartai jolgono.

Jurgān golīn exend
Jurgātai agtā xariulna.
Jū xürsen ējdē
Jurgān bayartai jolgono.

⁴² Hosszú nyakú, háromhúrú, pengető hangszer.

⁴³ Faanyaga a korábban említettekéhez hasonlóan rituális eszközök készítésekor használt.

⁴⁴ Nyugat-mongóliai, ojrát vonós hangszer. Részletesen lásd Pegg 2001.

Buddha és a vallás⁴⁵

Buddhát és a vallást
Szentekhez hívják.
Mások vétett bűneit
Buddha vallására bizzuk.

Maitreya nevezetű buddhát
Homlokon tisztelik.
Megtörtént bűnöket
Lámák, kik nekem kedvesek vagytok, rátok bízom.

Ocsir nevezetű buddhát
A fejtetőn tisztelik.
Többség által vétett bűnöket
Buddha vallására bizzuk.

Cong kha pa nevezetű buddhát
Fejtetőn tisztelik.
Súlyos bűnöket
Buddha vallására bizzuk.

Erőtől duzzadó oroszlán
Zúgva ordítva lendül.
Ember tette bűnt
Buddha vallására bizzuk.

Pusztai vörösfenyő

Pusztá közepéből kinövő
Pusztai vörösfenyő magas.
Érzelmeket kényelemmel gyarapító
Szülők.

Mély vízmosság közepéből kinövő
Magányos egyszínű virág.
Magányosan gyermeket szeretetben nevelgető
Szülők.

Repedés közepéből kinövő
Kétszínű virág.
Kettesben gyermeket szeretetben nevelgető
Szülők.

Burxan šašin xoyor

*Burxan šašin xoyorīg
Bogd dērē jalna.
Busdīn xīsen xilencīg
Burxan šašindā dātḡana.*

*Maidar gedeg burxanīg
Magnā dērē jalna.
Magad xīsen xilencīg
Lam tandā dātḡana.*

*Očir gedeg burxanīg
Oroi dērē jalna.
Olonsin xīsen nügelīg
Burxan šašindā dātḡana.*

*Joxiwā gedeg burxanīg
Julai dērē jalna.
Jujāxan xīsen nügelīg
Burxan šašindā dātḡana.*

*Xüč xitei arslan
Xüngenēn šūḡij dewne.
Xüni xīsen nügelīg
Burxan šašindā dātḡana.*

Sērīn xargai

*Sēr dundāsā urgasan
Sērīn xargai öndör.
Setgel tawār ösgösön
Ėj āw xoyor.*

*Ganga dundāsā urgasan
Gancxan öngin ceceg.
Ganc durār ni ösgösön
Ėj āw xoyor.*

*Xowil dundāsā urgasan
Xoyorxon öngin ceceg.
Xoyolangin ni durārā ösgösön
Ėj āw xoyor.*

⁴⁵ A szöveg másik változatát lásd Birtalan 1992.

Árok közepéből kinövő
Háromszínű virág.
Hármasban gyermeket szeretetben nevelgető
Szülők.

Széles hegynyereg közepéből kinövő
Négyszínű virág.
Négyesben gyermeket szeretetben nevelgető
Szülők.

Mező közepéből kinövő
Ötszínű virág.
Ötösben gyermeket szeretetben nevelgető
Szülők.

Szakadék közepéből kinövő
Hatszínű virág.
Hatosban gyermeket szeretetben nevelgető
Szülők.

Domb közepéből kinövő
Hét színű virág.
Hetesben gyermeket szeretetben nevelgető
Szülők.

Vizenyő közepéből kinövő
Nyolcszínű virág.
Nyolcasban gyermeket szeretetben nevelgető
Szülők.

Evú⁴⁶ közepéből kinövő
Kilencszínű virág.
Kilencesben gyermeket szeretetben nevelgető
Szülők.

Hegy árnyékos oldalának közepéből kinövő
Tíz színű virág.
Tizesben gyermeket szeretetben nevelgető
Szülők.

*Gō dundāsā urgasan
Gurawxan öngin ceceg.
Gurwūlā tawārā ösgösön
Ēj āw xoyor.*

*Dörölj dundāsā urgasan
Dörwön öngin ceceg.
Dörwūlēg tawārā ösgösön
Ēj āw xoyor.*

*Tal dundāsā urgasan
Tawan öngin ceceg.
Tawūlāg tawārā ösgösön
Ēj āw xoyor.*

*Jūx dundāsā urgasan
Jurgān öngin ceceg.
Jurgūlāg tawārā ösgösön
Ēj āw xoyor.*

*Dowon dundāsā urgasan
Dolōn öngin ceceg.
Dolūlāg tawārā ösgösön
Ēj āw xoyor.*

*Nailjag dundāsā urgasan
Naiman öngin ceceg
Naimūlāg tawārā ösgösön
Ēj āw xoyor*

*Ewū dundāsā urgasan
Yesön öngin ceceg.
Yesūlēg tawārā ösgösön
Ēj āw xoyor.*

*Ar dundāsā urgasan
Arwan öngin ceceg.
Arwūlāg tawārā ösgösön
Ēj āw xoyor.*

⁴⁶ A szó jelentését a dolgozat befejezéséig nem sikerült megfejteni.

Két altáji szülőföld

Két altáji szülőföld
Barnálló roppantnak látszik.
Két *hosúnunkban* nekünk
Nincs különbség.

Ezüst zablás fakó
Kíváncsi magabiztossággal jár.
Örök *hosúnunkban* nekünk
Nincs különbség.

Arany gombod, ha van,
Ne gondold, hogy kigombolódik.
Hasonló ifjainkban nekünk
Nincs különbség.

Ezüst gombod, ha van
Ne gondold, hogy kigombolódik.
Örök *hosúnunkban* nekünk
Nincs különbség.

Réz gombod, ha van
Ne gondold, hogy kigombolódik.
Szomszédos *hosúnunkban* nekünk
Nincs különbség.

Északi fenyves
Sárgás-sötétnek látszik.
Apám, anyám
Szinte már látlak titeket.

Trombita szája pecsétés domborodó szemű pej

ÉE – ÉE Trombita szája pecsétés
ÉE – ÉE Domborodó szemű pej.
ÉE – ÉE Mind boldogan veled
ÉE – ÉE Mulatozva együtt boldogan élünk.

ÉE – ÉE Cintányér szája pecsétés
ÉE – ÉE Karika szemű pej.
ÉE – ÉE Közösen boldogan veled
ÉE – ÉE Mulatozva együtt boldogan élünk.

Xoyor Altai nutag

Xoyor Altai nutag
Xürenten dünxīj xaragdana.
Xoyor xošū mand
Yalgamj youndā baidīm?

Möngön jūjai šarga ni
Mölgöngör dolingor yawdaltai.
Mönx xošū mand
Yalgamj youndā baidīm?

Altan towč baiwč
Aldūrna gej sanūjai.
Adil jalū mand
Yalgamj youndā baidīm?

Möngön towč baiwč
Möltörnö gej sanūjai.
Mönx xošū mand
Yalgamj youndā baidīm?

Jes towč baiwč
Jewerne gej sanūjai.
Jergeldē xošū mand
Yalgamj youndā baidīm?

Arīn xargai modon
Angirtaj barāntaj xaragdana.
āw ēj xoyor mini
Sanagdax č yanjtai.

Bürögīn aman tamgatai bülger nüden xēr

EE – EE *Bürögīn aman tamgatai*
EE – EE *Bülger nüden xēr.*
EE – EE *Bügddēn öljūtei tantai*
EE – EE *Nairlan xamt jargana.*

EE – EE *Cangīn aman tamgatai*
EE – EE *Cagirag nüden xēr.*
EE – EE *Cugtān öljūtei tantā*
EE – EE *Nairlan xamt jargana.*

ÉÉ – ÉÉ Kagylókürt szája pecsétés
 ÉÉ – ÉÉ Kerek szemű pej.
 ÉÉ – ÉÉ Középen boldogan veled
 ÉÉ – ÉÉ Mulatozva együtt boldogan élünk.

ÉÉ – ÉÉ Bisgūr szája pecsétés
 ÉÉ – ÉÉ Apró szemű pej.
 ÉÉ – ÉÉ Minálunk boldogan veled
 ÉÉ – ÉÉ Mulatozva együtt boldogan élünk.

ÉÉ – ÉÉ Fuvola szája pecsétés
 ÉÉ – ÉÉ Dús sörényű pej.
 ÉÉ – ÉÉ Teveled boldogan
 ÉÉ – ÉÉ Mulatozva együtt boldogan élünk.

Szürkésfehér ló

A szürkésfehér ló
 Deres, jó husban van.
 Teljesen ősz anyámmal
 Egyszer majd találkozánk.

A feketésszürke ló
 Jó husban lévő kövér szokott lenni.
 Kán ősz anyámmal
 Hazatértemkor jókor találkozánk.

A kékesszürke ló
 Jól táplált kövér szokott lenni.
 Öreg ősz anyámmal
 Odaértemkor jókor találkozánk.

A vörösszürke ló
 Öröklődően kövér szokott lenni.
 Gyöngé ősz anyámmal
 Találkánkkor jókor találkozánk.

Magányos öles vörösfenyő
 Míg egyedül áll, hajladozik.
 Egyetlen kimondott szó
 Szívem mélyébe égett.

Párban álló öles vörösfenyő
 Míg kettesben áll, hajladozik.
 Alig két kimondott szó
 Szívem mélyébe égett.

EE – EE Dungenin aman tamgatai
 EE – EE Dugarag nüden xēr.
 EE – EE Dundā öljitei tantā
 EE – EE Nairlan xamt jargana.

EE – EE Bišgūrīn aman tamgatai
 EE – EE Bijgen nüdtei xēr.
 EE – EE Bidendē öljitei tantā
 EE – EE Nairlan xamt jargana.

EE – EE Limbīn aman tamgatai
 EE – EE Lags deltei xēr.
 EE – EE Lugtān öljitei tantā
 EE – EE Nairlan xamt jargana.

Cagān sārāl mori

Cagān sārāl mori ni
 Cantai targon baina.
 Cal būral ējteigē
 Cagtā neg l jolgono.

Xar sārāl mori ni
 Xawtai targon baidag.
 Xān būral ējteigē
 Xarixdā neg l jolgono.

Xōx sārāl mori ni
 Xōntei targon baidag.
 Xōgšin būral ējteigē
 Xūrexdē neg l jolgono.

Ulān sārāl mori ni
 Ultai targon baidag.
 Uyan būral ējteigē
 Ūljaxdā neg l jolgono.

Gancxan jangīn xargai ni
 Gancxan boltlō ganxana.
 Ganc xelsen üg ni
 Jürxnī exend uyalgātai.

Xoyorxon jangīn xargai ni
 Xoyorxon boltlō ganxana.
 Xoyor xelsen üg ni
 Jürxnī exend uyalgātai.

Három öles vörösfenyő
Míg hármasban áll, hajladozik.
Három kimondott szó
Szívem mélyébe égett.

Négy öles vörösfenyő
Míg négyesben áll, hajladozik.
Négy kimondott szó
Szívem mélyébe égett.

Öt öles vörösfenyő
Míg ötösben áll, hajladozik.
Öt kimondott szó
Szívem mélyébe égett.

Galdambá vítéz

Életed elején
Kérkedvén edzve
Földjeid között
Galdambá vítéz.

Férfinak született
Galdambá vítéz.
(Refrén)

Harmadfű fakó lovat béklyóhoz szoktatott
Alig három *őlö*töket a háborúban szoktatott.
(Refrén)

Negyedfű fakó lovat béklyóhoz szoktatott
Alig négy *őlö*töket a háborúban szoktatott.
(Refrén)

Keselyű szárnyát nyila átlőtte
Alig öt *őlö*töket a háborúban szoktatott.
(Refrén)

Vadszamár lábsontját nyila eltörte
Alig két *őlö*töket a háborúban szoktatott.
(Refrén)

Vízmosás kövét nyila szétrepesztette
Alig hat *őlö*töket a háborúban szoktatott.
(Refrén)

*Gurwan jaŋgīn xargai ni
Gurawxan boltlō ganxana.
Guraw xelsen üg ni
Jürxnī exend uyalgātai*

*Dörwön jaŋgīn xargai ni
Döröwxön boltlō ganxana.
Döröw xelsen üg ni
Jürxnī exend uyalgātai.*

*Tawan jaŋgīn xargai ni
Tawxan boltlō ganxana.
Taw xelsen üg ni
Jürxnī exend uyalgātai.*

Galdambā bātar

*Usnī čini exend
Xanxaljūr soilgōtoi
Ulsīn čini dund
Galdambā bātar.*

*Erlā törsön
Galdambā bātar.
(Daxilt)*

*Gunan šargīg čödört ni dasgajē
Gurawxan ōldīg daind ni dasgajē.
(Daxilt)*

*Dönön šargīg čödört ni dasgajē
Döröwxön ōldīg daind ni dasgajē.
(Daxilt)*

*Tasīn jigūrīg tasartal xarwajē
Tawxan ōldīg daind ni dasgajē.
(Daxilt)*

*Xulangīn čömgīg xugartal xarwajē
Xoyorxon ōldīg daind ni dasgajē.
(Daxilt)*

*Jūxīn čulūg jadartal xarwajē
Jurgāxan ōldīg daind ni dasgajē.
(Daxilt)*

Domb követ nyila megrázta
Alig hét őlötöket a háborúban szoktatott.
(Refrén)

Dowongin čulug donsoltol xarwajē
Dolōxon ōldīg daind ni dasgajē.
(*Daxilt*)

Mocsár követ nyila megingatta
Alig nyolc őlötöket a háborúban szoktatott.
(Refrén)

Namgīn čulug naigatal xarwajē
Naimxan ōldīg daind ni dasgajē.
(*Daxilt*)

Sarokkövet nyila széttörte
Alig kilenc őlötöket a háborúban szoktatott.
(Refrén)

Yewūgīn čulug nurtal xarwajē
Yesxōn ōldīg daind ni dasgajē.
(*Daxilt*)

Rengeteg követ nyila áttörte
Alig tíz őlötöket a háborúban szoktatott.
(Refrén)

Arwin čulug asgartal xarwajē
Arawxan ōldīg daind ni dasgajē.
(*Daxilt*)

Puskagolyók közt küzdő Galdambá.
Harcot bátran váró Galdambá.
Kilőtt vesszők közt küzdő Galdambá.
Ellenséget bátran váró Galdambá.

Būgīn sumār būdalcsan Galdambā.
Būj xülēdeg jorigtoi Galdambā.
Sādagīn sumār būdalcsan Galdambā.
Sātaj xülēdeg jorigtoi Galdambā.

Ez utóbbi dal jól példázza a mongol dicsérő (halha *magtāl*) dalok kedvelt műfaját, melyben a hős tulajdonságait erősen eltúlozva, himnuszban éneklik meg.⁴⁷ A műben feltűnik a természeti kép is, valamint jól megfigyelhető az őlötök, vagyis ojrátok számának versszakokat végigkísérő folyamatos emelkedése. A mítosz (halha *domog*) középpontjában álló Galdambá vitéznek nevezett hős valós történelmi személy. Az ojrátok élén, a mandzsu hódítók ellen küzdő Galdan bosigt kán képe jelenik meg benne, akit az 1696 tavaszán, a mai Ulánbátorhoz közeli Dzún mod mellett vívott csata során győztek le végleg. A vereség után megmaradt serege is lassan elhagyta egykori vezérét, aki ekkor, a mandzsu seregtől üldözve 1697. március 13-án méreggel vetett véget saját életének.⁴⁸

Távolból futó aranysárga ló

Távolból futó
Aranysárga ló.
Kocsijába befogó szentség
Naphoz méltóan vonul.

Gajrīn xolōs güideltei altan šarga mori

Gajrīn xolōs güideltei
Altan šarga mori.
Tūnīg xölöglögč bogd
Naran met jalarna.

⁴⁷ Lőrincz 1969: 140–147, Birtalan 1992.

⁴⁸ Baabar 2005: 83–84.

Négyoroszlános trónt
Nyugodtként tisztelik.
Negyvenezer tanítvány
Dansig ünnepet⁴⁹ tartva imádkozik.

Nyolcoroszlános trónt
Békésként tisztelik.
Nyolcvanvenezer tanítvány
Dansig ünnepet tartva imádkozik.

Északi folyó forrásánál
Aranyos trombitát fújnak.
Százezer tanítvány
Dansig ünnepet tartva imádkozik.

Déli folyó forrásánál
Vörös trombitát fújnak.
Sokezernyi tanítvány
Dansig ünnepet tartva imádkozik.

Fehér folyó forrásánál
Hó kürtjét fújják.
Ez idei sok tanítvány
Dansig ünnepet tartva imádkozik.

Távolból futó
Bársonyfekete lóra.
A távolból gondolva
Aranyos oszlop anyjának tűnik.

Négyoroszlános trónt
Ne gondold nyugodtnak.
Negyvenezer *öldöröt*
Ne gondold kevésnek.

Nyolcoroszlános trónt
Ne gondold alacsonynak.
Nyolcvanezer *öldöröt*
Ne gondold kevésnek.

Dörwön arslantai širēg
Dülgūlen geǰ jalna.
Dörwön tümen šawi nar
Danšgā örgöd mörgönö.

Naiman arslantai širēg
Namūxan geǰ jallā.
Naiman tümen šawi nar
Danšgā örgöd mörgönö.

Ar golīn exend
Altan бүрэгэ tatna.
Arwan tümen šawi nar
Danšgā örgöd mörgönö.

Urd golīn exend
Ulān бүрэгэ tatna.
Olon tümen šawi nar
Danšgā örgöd mörgönö.

Cagān golīn exend
Casan бүрэгэ tatna.
Cagīn olon šawi nar
Danšgā örgöd mörgönö.

Gajrīn xolōs güideltei
Xilen xar mori.
Gajrīn xolōs sanagddag
Altan bagana ēǰ.

Dörwön arslantai širēg
Döläxan geǰ sanūjai.
Dörwön tümen öldīg
Cōn geǰ sanūjai.

Naiman arslantai širēg
Namxan geǰ sanūjai.
Naiman tümen öldīg
Cōn geǰ sanūjai.

⁴⁹ Többek között buddhista szentek reinkarnációinak tartott gyermekeknek bemutatott áldozati szertartás. Bővebben lásd Birtalan 1992.

*Kulán*⁵⁰ és *taki*⁵¹ csikója
Kerekded patája kinő.
Három folyót átszelve
Vad alakját eléri.

Hattyú fiókái
Szárnyán tolla kinő.
Három tengert átszelve
Úszósok rangját elérik.

A Mindszit Hángáj szarvasa

Mindszit Hángáj szarvasa
Ringatózva, ingadozva bög.
Mikor rólam merengesz
Mindszit őrségéhez látogass.

Hándzsit Hángáj szarvasa
Tiszta éles hangon bög.
Mikor szeretőn rám gondolsz
Hándzsit őrségéhez látogass.

Hurin Hángáj szarvasa
Távolba vesző hangon bög.
Mikor rám emberként gondolsz
Hunhgir őrségéhez látogass.

Élen járó málhahordó
Szelíd deres ló.
Vétkest és ártatlan
Szemed pillantásával ismerj fel.

Terhet vivő málhahordó
Tarka színű ló.
Veszélyest és békést
Tarka szemeddel megláss.

Poroszkálva lépésben járó
Csinos pej ló.
Ártalmast és ártalmatlant
Váratlant kérdezve ismerj fel.

Xulan taxīn unaga
Xumban tūraigā güicēgēd.
Gurwan golīg gatalj
Adgūs šinjīg olno.

Xun cengīn degdēmel
Öd jigūrēn güicēj.
Gurwan dalaig gatalj
Ĵiwerten colīg olno.

Minjīt xangain buga

Minjīt xangain buga
Mēxeljtēl mēxeljtēl uramdana.
Melmeger namaigā gexlēr
Minjintīn xarūlār dairāč.

Xanjīt xangain buga
Xanxintal xanxintal uramdana.
Xairtai namaigā gexēr
Xanjitīn xarūlār dairāč.

Xüren xangain buga
Xüngentel xüngentel uramdana.
Xümerleg namaigā gexēr
Xünxgerīn xarūlār dairāč.

Nüdlīn türünd unadag
Nomgon bor morīn.
Nügeltei nügelgüi xoyorig
Nüdlīnxē xarcār medērei.

Ačāni türünd unadag
Alag jüstei morīn.
Ayūltai ayūlgüi xoyorig
Alag nüdērē medērei.

Gišgelden gišgelden yawdag
Gangan xēr morīn.
Gemtei gemgüi xoyorig
Gentgen asügād medērei.

⁵⁰ Mára erősen megritkult egyedszámú, ázsiai vadszamárfajta (*Equus hemionus kulan*).

⁵¹ Ázsiában honos, veszélyeztetett, vadon élő Przsevalszkij-ló (*Equus przewalskii*).

Nádszinű, fekete sörényűt⁵²

Villám fürgének mondják.

Patkány évű jómagamat

Hozzá illőnek mondják.

Xulsan öngötei xulīg

Xurdaṇ xurdaṇ gelcnē l.

Xulgan jiltei namaig

Iwēl iwēl gelcnē l.

Vadló színű fekete sörényűt

A Tahilt [áldozóhelyes] hegyháton eddzed.

Tyúk évű jómagamat

Tahilt őrségében látogass meg.

Taxi jūstei xulig

Taxiltīn šild soigōč.

Taxia jiltei namaigā gewel

Taxiltīn xarūlār dairāč.

E *domog* – felgyűjtőjének lejegyzése szerint – egy helyi fiatal pár történetét meséli el.⁵³ Volt egyszer egy ifjú pár, akik mindennél jobban szerették kedves szülőföldjüket. A lány a szállás körüli különböző kézimunkákban járta, szavaiban bölcs, ráadásul páratlan szépségű menyecske volt. A helyi *hosun* ura ezt megirigyelve, a lány kedvesét erőszakkal a távoli határőrség katonái közé kényszerítette, hogy asszonyát saját feleségévé tegye. A lány azonban a kényszerházasság helyett inkább a halált választotta, és a Mindzsit Hángáj-hegyre felmenve önkézével vetett véget életének. Azóta bárki emberfia járjon is azon a helyen, mindig hallja az elmúlt leány tisztán csengő énekét, ezért az emberek lassan kerülni kezdték a helyet. Mikor kedvesének szomorú vége szeretője fülébe jutott, súlyos gyász terhe telepedett szívére. Lova nyergébe ülve estefelé felment a Mindzsit Hángáj csúcsára, ahol kedvese egy ragyogóan fehér, új jurtából kilépve üdvözölte őt. Megosztotta vele minden örömét és bánatát, majd amikor késői órán lefekvéshez készülődtek, így szólt:

– Mivel én már nem ehhez a világhoz tartozom, ez lesz ma az utolsó alkalom, hogy láthatjuk egymást. Mikor reggel felébredsz, egy csésze fog várni rád. Mielőtt elmennél, fenékig idd ki!

Hajnalodván a fiú felébredt, de szerelme helyett csak egy csésze kanca-tejet talált. Azonban, amint megitta volna, különös érzés fogta el, ezért csupán elrakta az italt, és távozott. Ezt követően a leány éneke elhallgatott a hegyoldalon, a tejjel készült fehér ételek sorából pedig a környéken élők elhagyták a kumiszt.

A dallal kapcsolatban élő dzahcsin szokás, hogy azt esküvőkön nem énekelik, azonban más ünnepeken hallható.

⁵² A jószág színére használt szó. Fekete sörényű és farkú, gerincén sötét csíkot viselő fákó vagy sárga ló.

⁵³ Dügersüren 1992: 56–57.

Összegzés

A fent idézett néhány dal csupán kis hányada az általam gyűjtöttnek, így ezekből messzemenő következtetéseket levonni nem merek, különös tekintettel az előszóban leírtakra, vagyis, hogy a jelen írás csupán előfutára egy nagyobb szabású, összefoglaló munkának, melyről röviden írni nem lehetséges. A jövőben a fordítást és a publikálást folytatni kívánom, illetve más énekesekkel is interjút szeretnék készíteni a fővárosban és Hovd megyében egyaránt, ami után az így kibővített anyag párhuzamos szövegekkel való összevetéséről is írni kívánok.

*Dzahcsin népdalénekes, Cs. Dürgerstüren,
hagyományos öltözkében – Hovd megye, Altaj szum,
2015 augusztus (a szerző felvétele)*

Elsődleges források

- Badamxatan, S. (szerk.) 1996. *Mongol ulsîn ugsātnī jüi* [Mongólia néprajza]. [Oiradīn ugsātnī jüi: XIX.] Ulānbātar, s.n.
- Batubayar, Ba 2013. *Jaqačīn-u teūke soyul-un sudulul* [Dzahcsin történelem- és műveltségkutatás]. [Oyirad mongyol-un teūke soyul-un čuburil bičīg 10. S. 1.] Ürümqi: Sin-

- Ĵiyang-un Arad-un Kebeľ-ün Yerüنگkei Qoriy-a – SinĴiyang-un Arad-un Kebeľ-ün Qoriy-a.
- Coló, Ĵ. 1988. *BNMAU daxi mongol xelnĴ nutĴin ayalĴünĴ toľi biĴig* II. *Oird ayalĴü* [A Mongol Népköztársaságbeli mongol nyelv nyelvjárasi szótára]. Ulānbātar: s.n.
- Dügersüren, Č. 1992. *JaxĴin ardĴin urĴin dūnĴ tūwer* [Dzahcsin népi hosszúdalgýűjtemény]. Altai sum: s.n.
- Xün am, oron sücnĴ 2010 onĴ ulsĴin tölloĴo: negdsen dūn* [Népesség, lakáshelyzet 2010 évi országos népszámlálása: összesített eredmény]. (Online elérhetőség: <http://ubstat.mn/News=eba41a3-0bff-11e1-9add-001fc60e81da>. "BCI" XewleĴin kompani, Ulānbātar xot, 2011 on., 51–63. [Utolsó megtekintés: 2015.09.24.]

Másodlagos szakirodalom

- Atwood, P. Christopher 2004. *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*. Bloomington Indiana: Indiana University.
- Baabar, Bat-ErdenĴin 1999. *History of Mongolia*. Cambridge: White Horse Press.
- Baabar, Bat-ErdenĴin 2005. *History of Mongolia*. Monsudar.
- Birtalan, Ágnes 1985. „Geschichte der heiligen Götterbilder der drei Klöster unseres JaqaĴin Volks.“ *Acta Orientalia Hung.* 39: 177–203.
- Birtalan Ágnes 1992. *Egy századeleji nyugat-mongol népdalgýűjtés műfajai és nyelve*. (kandidátusi értekezés, kézirat)
- Birtalan Ágnes 2001. *Wörterbuch der Mythologie der mongolischen Volksreligion*. [*Wörterbuch der Mythologie* 34. Ed. Egidius Schmalzriedt – Hans W. Haussig.] Stuttgart: Klett-Cotta Verlag, 879–1097.
- Birtalan Ágnes 2004. „A Föld és a Víz gazdaszellemeinek kultusza a nyugat-mongóliai zahcsinoknál.” In: Birtalan Ágnes (szerk.) *Helyszellemek kultusza Mongóliában*. Budapest: Új Mandátum, 51–68.
- Birtalan Ágnes 2005. „Oirat.” In: Juha Janhunen (ed.) *The Mongolic Languages*. Taylor – Francis e-Library, 210.
- Birtalan Ágnes 2008. „Nyugat-mongol (dzahcsin) buddhista népdalok.” *Keréknyomok* 2008/tél: 27–31.
- Birtalan Ágnes 2012. *Oirad and Kalmyk Linguistic Essays*. (*Talentum sorozat* 11.) Budapest: Eötvös Kiadó.
- Birtalan Ágnes é.n. *Népdalok (halha, burját dū, mong. dayu, kalm. dūn)*. (Online elérhetőség: http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Okor-kelet/Okori.es.keleti.irodalmak/index.asp_id=738.html. [Utolsó letöltés: 2015.11.05]
- Birtalan Ágnes – Rákos Attila 2002. *Kalmükök – Egy európai mongol nép*. (TEXTerebess 1.) Budapest: Terebess Kiadó.
- Coló, Ĵ. 1987. *Arwan gurwan xüľĴin dūn. Oird aman joxiolĴin comorlog* [Tizenhárom hátas dala. Ojráť népköltészet gýűjteménye]. Ulānbātar: Улсын Хэвлэлийн Газар.

- Kara, György 2005. *Books of the Mongolian Nomads. More Than Eight Centuries of Writing Mongolian*. Bloomington, Indiana: Indiana University, Research Institute for Inner Asian Studies.
- Kara György 1998. *Mongol–magyar kéziszótár*. Budapest: Terebess Kiadó.
- Lőrincz László 1969. *A mongol népköltészet*. [Ligeti Lajos (szerk.): *Kőrösi Csoma Kiskönyvtár* 6.] Budapest: Akadémiai Kiadó. (online elérhetőség: <http://mek.oszk.hu/09700/09786/html/>, utolsó megtekintés: 2015.11.06.)
- Pegg, Carol 2001. *Mongolian Music, Dance – Oral Narrative*. Seattle – London: University of Washington Press.